

УДК 81'22:811.4

ББК 87.4

ЛОГІКО-СЕМІОТИЧНЕ Й ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ اَلْیَـدِ / РУКА В АРАБСЬКІЙ МОВІ

ВАСЬКО Р. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті проаналізовано арабські фразеологізми з компонентом *РУКА*, відібрані шляхом суцільної вибірки з “Учебного русско-арабского фразеологического словаря: около 900 фразеологизмов”; на основі класифікації Г. Л. Пермякова арабські фразеологізми з компонентом *РУКА* змодельовано як знаки інваріантних ситуацій (за логіко-семіотичними моделями) і як образні висловлення, які виражені фразеологічними варіантами (за образною характеристикою компонента *РУКА*).

Ключові слова: арабські фразеологізми з компонентом *РУКА*, інваріантні ситуації, фразеологічні варіанти, логіко-семіотична модель, образна характеристика.

The article deals with the analysis of the Arabic phraseological units with *HAND* component, continuously selected from “Учебный русско-арабский фразеологический словарь: около 900 фразеологизмов”; due to the classification by G. L. Permyakov Arabic phraseological units with *HAND* component were modelled both as symbols of invariant situations (according to the logical and semiotic models) and image-bearing utterances expressed by phraseological variants (according to the figurative characteristics of *HAND* component).

Key words: Arabic phraseological units with *HAND* component, invariant situations, phraseological variants, logical and semiotic models, figurative characteristics.

Фразеологія є одним із репрезентантів кожної етнокультури, де лінгвістичний й етнологічний спектри опису дійсності є синкретичними, що пояснюється тісним зв'язком мови з духовними, матеріальними й загальнолюдськими цінностями. Арабські фразеологізми (та їх синонімічні дублети, які наведено в “Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics”: *qawl ma 'ūr/sā'ir*, *'ibāra ma 'ūra*, *ta'bīr xāṣṣ*, *lafẓ/tarkīb/ta'bīr maskūk*, *'ibāra/sīga maskūka* і до яких у широкому розумінні відносять і прислів'я: *maṭal*), мають дуже давні ісламські традиції, адже переважна більшість з них виникла у часи сподвижників пророка ісламу [9, р. 629]. Їхня мудрість, яка характеризується символічною образністю й лаконізмом, експресивністю й емоційністю, увійшла в арабську мову і закріпилася у вигляді “крилатих висловів”, “ідіом”, якими послуговуються араби протягом багатьох віків [6, с. 3].

На сьогодні арабська фразеологія як об'єкт наукового спостереження комплексно проаналізована у праці В. Д. Ушакова “Фразеология Корана: Опыт сопоставления фразеоречений Корана и арабского классического языка”, де вже представлено новий погляд на онтологічну природу цього фрагмента мовної картини світу носіїв арабської мови. Зокрема, цей новий ракурс осмислення фразеологізмів розкривається у тому, що, на відміну від традиційної структурно-семантичної характеристики фразеологізмів арабської мови (якій було присвячено кандидатську дисертацію В. С. Морозової [3]), у цій та інших працях останніх років [2] зосереджено увагу на вивченні їх національно-культурної специфіки.

Таке зміщення акцентів цілком відповідає сучасним тенденціям розвитку фразеології загалом, яка вписується у проблематику досліджень, пов'язаних із вивченням світоглядних засад духовної культури носіїв різних мов, передусім, різних уявлень східних і західних соціумів про навколишній світ, з яких природно випливає їхнє різне відбиття в мовах (хоча чимало і спільних закономірностей у процесі концептуалізації світу характерні для представників Сходу і Заходу).

З огляду на таку постановку проблеми актуальним залишається вивчення механізмів моделювання навколишньої дійсності представниками як західних, так і східних культур та відображення його результатів у їх мовній свідомості, насамперед за допомогою образних одиниць, з-поміж яких чи не найважливішу функцію виконують фразеологізми.

Мета статті – здійснити логіко-семіотичне і образно-символічне моделювання фразеологізмів із компонентом рука в арабській мові.

Завдання:

– проаналізувати арабські фразеологізми з компонентом рука як знаки інваріантних ситуацій (за логіко-семіотичними моделями);

– реконструювати образно-сміслові значення компонента рука у складі фразеологічних варіантів.

Незважаючи на те, що західна цивілізація справила помітний вплив на арабські культурні традиції і зумовила в ній певні зміни, все ж таки ця культура зберігає свою самобутність [8]. Перш за все це стосується Корану як культурного скарбу арабомовних етносів, де надзвичайно важливе місце посідають фразеологізми [6, с. 4]. Насамперед, коранічна фразеологія вплинула на механізми і прийоми фразотворення в арабській мові [там само]. Це пояснює той факт, що чимало фразеологічних одиниць сучасної літературної арабської мови та її регіональних діалектів є трансформами коранічних образно-експресивних висловів або ж їх похідними [7], які увійшли як фактичний матеріал для аналізу до відомої праці Г. Л. Пермякова “Пословицы и поговорки народов Востока. Систематизированное собрание изречений двухсот народов” [5].

Одну з найбільших груп фразеологізмів, наявних у Корані, за спостереженнями дослідників (В. Д. Ушаков), становлять фразеологізми с компонентом-соматизмом загалом і *РУКА* зокрема. Наприклад, соматизм **يَدٌ** (“рука”) знаходимо в наступному аяті [Сура аль-фатх, 10 аят]:

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ
وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَةٌ إِلَيْهِ أَجْرًا عَظِيمًا

“Насправді ті, хто присягає тобі, присягають Аллаху. Рука Аллаха – над їх руками. А хто порушує, той порушує тільки проти самого себе. А хто виконує те, про що уклав заповіт із Аллахом, тому дасть Він велику нагороду”.

Як результат спостережень над східною мудрістю, Г. Л. Пермяков робить висновок про те, що “у фразеологічних фондах різних мов (тут ідеться про східні, хоча цей висновок є коректним для всіх мов) знаходить відображення все, чим живе народ: повний набір етнографічних реалій, починаючи від знарядь праці й закінчуючи одягом (вбранням), всебічна характеристика географічного середовища з його ландшафтами, кліматом, фауною і флорою; тут і згадка про колишні події, історичні особистості, відгомін давніх релігійних вірувань і детальна картина сучасної організації суспільства” [5, с. 16].

На основі такого витлумачення фразеології у згаданій праці учений розробив логіко-семіотичну класифікацію прислів’їв (за типами модельованих у них ситуацій) і надав предметно-образну їх характеристику (за типами представлених у прислів’ях речей) [5, с. 5]. Як наслідок, кожний вислів дослідник проаналізував у двох смислових планах: логіко-семіотичному (як знак і модель логічної ситуації) і реалемному (як образний текст) [там само].

Спираючись на розроблену Г. Л. Пермяковим класифікацію і характеристику прислів’їв, змодельємо арабські фразеологізми як знаки певних ситуацій і як образні тексти. А оскільки прислів’я, а відтак, й інші образні одиниці, зокрема і фразеологізми, – це знаки якихось життєвих або уявних ситуацій, то самі ці ситуації відносяться до всіх висловів, що їх позначають, як інваріанти до своїх варіантів. Іншими словами, фразеологізми з одним смислом (що виражають одну ситуацію) є варіантами, а сама ситуація – інваріантом [5, с. 19].

Фразеологізми арабської мови, відібрані для аналізу в цій стислій розвідці, – 40 одиниць з компонентом *РУКА*, наявні в “Учебном русско-арабском фразеологическом словаре: около 900 фразеологизмов”, класифіковано за позначуваними ними ситуаціями, тобто за логіко-семіотичними моделями (далі – ЛСМ) й образно-символічними групами.

Перша ЛСМ фразеологізмів є паракінетичною, що включає фразеологічні варіанти на позначення інваріантної ситуації, яка відображає “жестову поведінку людини у процесі перетворення тіла як фізичної, природної матерії в тіло як носій атрибутів культури” [4, с. 34]. Зокрема ці фразеологічні варіанти маркують ситуацію, коли стан людини, її ставлення до різних об’єктів довкілля виражається за допомогою зовнішніх симптомів. Під симптомами тут розуміємо знакові жести, міміку, пози, пов’язані з вимушеністю або невимушеністю внутрішніх фізіологічних і психічно-емоційних станів людини. Такі жести, тілорухи, що супроводжують мовлення, не завжди однакові в різних культурах. Так, у алжирців і єгиптян після вдалого жарту обов’язково слід простягнути співрозмовнику руку долонею вгору, по якій він має вдарити на знак розуміння жарту.

Для паракінетичної ЛСМ характерні:

1) власне тілорухи руками людини як жестові компоненти комунікації, що набули іншого знаково-символічного навантаження у фразеологізмах при позначенні емоцій, психічного стану людини, зокрема невпевненості, нерішучості, коли людина не наважується щось зробити; коли хтось висловлює жаль, співчуття до когось, боїться завдати шкоди своїми діями: لا يستطيع رفع يده عليه (букв.: *не може підняти свою руку на нього*);

2) переосмислені семіотично марковані тілорухи, виконувані руками людини і відображені у фразеологізмі لا ينفاد شيء ليديه (букв.: *не управляти чимось у руках*), що маркує ситуацію, в якій перебуває людина, тобто її емоційно-психічний стан сильної схвильованості, а також у його антонімічних трансформах: جعله (كان) ملكاً يمينه (اشارته) (букв.: *зробити його (бути) володарем правої руки*), що, навпаки, демонструють спокійний стан людини, її стриманість, рівноваженість, спокій;

3) співвіднесення зі “стереотипами поведінки”, зокрема з “ритуальними культурними стереотипами і ритуально маркованими формами поведінки”. Так, у фразеологічному варіанті паракінетичної ЛСМ حملته على أكتف الراحة (букв.: *тримати його на долонях спокою, комфорту*) реалізується семантика “ввічливості”, насамперед прихильного, шанобливого ставлення до когось, цілковитого задоволення. Справа в тому, що у арабів відкрита долонь є жестом привітання. Коли араб зустрів свого приятеля, друга, як правило, він завжди піднімає праву руку долонею вперед на знак вітання. Очевидно тому, в цьому фразеологізмі позитивна аксіологічна маркованість передається навіть не власне через соматизм يَد (рука), а саме через كَفٌّ (долонь).

Як бачимо з прикладів, фразеологізми, які передають емоційно-психологічний стан людини, її культурно-стереотипну поведінку і містять у собі значення символу-жесту, є знаками вторинної номінації, прототипом яких слугує фізичний тілорух рук як частини тіла людини (тіла як природно-біологічної матерії [див.: 1, с. 7; 4, с. 34]. Ці та інші конвенціональні (закріплені узусом, домовленістю між членами арабськомовної спільноти) знакові елементи етнокомунікації виникли внаслідок семіотизації, соціалізації біологічно зумовлених рухів рук (долоні), їх своєрідної психологічної релевантності.

Друга ЛСМ фразеологізмів з компонентом *РУКА* маркує інваріантну ситуацію “трудова діяльність людини”, фразеологічні варіанти якої в основному пов’язуються з інтенсивністю вияву певної процесуально-фізичної ознаки, її надмірним виявом, чи навпаки, – бездіяльністю, поганою працею або невмінням щось робити (логіко-семантичне співвідношення *багато / мало*). Ця оцінна семантика стосується аналізованих одиниць цієї моделі, позаяк останні мають яскраво виражену емоційність. Отже, опозиція *добре-погано працювати* представлена такими одиницями, як جلس مكثوف الايدي / وقد شمر عن ساعديه (букв.: *закапати рукави*) / сидіти зі зв’язаними руками). Загалом про вдалого майстра говорять تساوى يدها وزنهما (ثقلهما) ذهباً (букв.: *вага його рук*

прирівнюється до золота), سلمت يدها (букв.: його руки зробили благополучним (успішним)). Загальна семантика цих фразеологічних варіантів простежується в російському прислів'ї: *мастер на все руки* або фразеологізмі *золотые руки*.

Наступна ЛСМ включає фразеологізм з акціоально-об'єктною граматичною структурою на позначення шлюбних обрядів договору з символікою руки, які в арабомовному (мусульманському) світі мають своєрідне національно-культурне забарвлення: طلب يدها (букв.: *просити її руку*), адже пов'язані із кількома різновидами шлюбу у арабів, які були загальноприйнятими і ніким не засуджувалися. Їх назвала Айша (араб. رضي الله عنها "ради аллаху анха" – вживається на знак поваги до жінок-сподвижниць Пророка Мухаммеда): свого часу існували чотири способу зв'язку між чоловіком і жінкою, один з яких – це укладання шлюбу, який діє і сьогодні: чоловік *просить* у іншого *руку* його доньки, дає шлюбний дар, а згодом укладає з нею шлюб.

Загалом, що стосується образності арабських фразеологізмів, то, як ідеться в "Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics", вона набуває своєї інтенсивності за рахунок переосмислення їх буквального значення. З огляду на таку природу образності арабські фразеологізми поділяють на такі основні групи: 1) *жестові фразеологізми*, про які йшлося вище (це і пояснює продуктивність соматичної фразеології в арабській мові, насамперед, тих фразеологічних одиниць, у складі яких наявний компонент *РУКА*, наприклад: *basata dirā'ayhi* букв. "to spread one's arms", тобто "to welcome"); 2) *акціоальні фразеологізми*, утворені за моделлю акція-реакція, наприклад: *'axaḍa 'alā 'ātiqihī* букв. "to carry on the shoulder", тобто "to undertake a task"; 3) *гіперболізовані фразеологізми*, в яких відображено навмисне перебільшення чогось для інтенсифікації виразності, наприклад: *dābat 'adfāruhu* букв. "his fingernails melted", тобто "to strive in vain" [9, p. 631]. Окрім цих груп, автор статті "Phraseology" A. Shvitiel [9, p. 631] виділяє ще й інші, але тут ми їх не коментуємо, адже плануємо це зробити в подальших розвідках. Розглянемо докладніше образність фразеологізмів, що належать до першої групи і є предметом вивчення у статті.

Образно-символічні групи представлені в досліджуваному матеріалі жестовими фразеологізмами з компонентом *РУКА*, в яких закодовано позитивні чи негативні риси людини – представника арабомовного етносу, її внутрішні та зовнішні якості (щедрість, здатність прийти на допомогу, безкорисливість, провина в чомусь, обман, жадібність, підлість, позитивне чи негативне ставлення до когось, досвід, різні соціальні та етнічні стереотипи поведінки, пізнання й оцінка довкілля).

Так, образно-оцінну маркованість за ознакою "добре" містить у собі фразеологізм *يده خفيفة*, який буквально означає в арабській мові *його рука є легкою*. Образна символіка руки у арабів і сьогодні залишається потужним захисним засобом, зокрема, як і у інших народів, актуалізується опозиція *легка / важка рука* – *везіння, успіх, і навпаки*.

На позначення людини надзвичайно спритної уживається фразеологічний варіант *وضع يده على* (букв.: *він поклав свою руку на [...]*). Синонімічну трансформацію цього образу маємо ще в арабському фразеологізмі *عاش على الاخرين* (букв.: *жити на плечах інших*), де символіка рук розкривається у їхньому зв'язку з плечима як ненаситне бажання чогось досягати, але за рахунок інших людей. Цікавим є еквівалент цього фразеологізму в російській мові *Чужими руками жар загребать*. Тут, окрім символічно-образного навантаження соматизму *плечі*, фразеологічне переосмислене значення закодовано в опозиції *свій / інший-чужий*. Компоненти *рука* і *плечі* тут є знаряддям, інструментарієм для досягнення чогось.

Релевантними у цьому зв'язку є фразеологічні найменування при образному маркуванні соматизму *РУКА*, які референтно співвідносяться з діями людей, їх вчинками, коли вони намагаються одночасно робити кілька справ, а це не дає результату. Ці фразеологічні варіанти вже стали стереотипами поведінки арабів у певних ситуаціях: *لا يمكن حمل بطيختين بيد واحدة* (букв.: *не можна нести два кавуни в одній руці*). Тут ще символічна образність може бути декодована на позначення ненаситності людини, яка готова все загарбати в одні руки.

Соматизм *РУКА* як компонент арабських фразеологізмів є образно-смысловим центром для тих одиниць, що ґрунтуються на семіотичному протиставленні *вільного / зв'язаного*, коли людина є заручником ситуації, з якої, здається, немає виходу **قَيْدٌ يَدِهِ** (букв.: *зв'язувати його руку*). Антонімічним трансформом аналізованого фразеологізму є такий образно-характеризуючий варіант, як **أَطْلَقَ يَدَهُ** (букв.: *звільняти, випускати його руку*) – звільнитися від чогось, що є тягарем, в основі якого лежить ідея вільного як опозиція зв'язаного.

Фразеологічні образи, що виражають ідеєю довіри, вірності, відданості однієї людини іншій **يَدَهُ الْيَمِينِ** (букв.: *його права рука*), **سَاعِدَهُ الْإَيْمَنُ** (букв.: *його права рука (передпліччя)*), мають позитивну оцінку, пов'язану з символізацією *правої руки* як правильної. Загалом в арабській культурі ліва рука вважається “нечистою”, тому і в побуті, і в діловому етикеті виконувати певні дії лівою рукою заборонено. Ідея єдності представлена і такими фразеологічними варіантами, як **مَتَابِطًا (تَأْتِطُ) ذِرَاعَاهُ** (букв.: *брати під пахву, під руку*), **يَدًا بِيَدٍ** (букв.: *рука об руку*), **يَدًا وَوَحْدَةً** (букв.: *однією рукою*), що мають образне значення “об'єднатися для досягнення певної мети в якійсь справі, встановити дружні стосунки” і маркують “ситуацію довіри між співбесідниками, без вигоди чи переваги один над одним”.

Із соматизмом *РУКА* пов'язаний і оцінний мотиватор “чисте-брудне”, представлений переосмисленою образно-характеризуючою одиницею на позначення нечесної, лицемірної людини, яка ухиляється від відповідальності **نَفَسَ يَدِهِ مِنْ** (букв.: *струшувати руку від чогось*). Словник, з якого виписано для аналізу фразеологізми, дає такий російський еквівалент для цієї фраземи: *умивать руки*. Порівняймо символіку цього образного вислову в біблійному тлумаченні, який пов'язаний із судовою сферою. У Біблії ідеться про старовірський ритуальний звичай *умивать руки* на знак непричетності до участі в якійсь дії (злочині): “Хай умиють руки свої [...]. І промовлять, і скажуть: руки наші не пролили цієї крові, і очі наші не бачили” [Второзаконня, 21, 6–7]. Широкої популярності цей вислів набув у зв'язку з євангельською легендою, за якою римський намісник Іудеї Понтій Пілат, віддавши на вимогу юрби Христа на розп'яття, “умив руки перед народом і сказав: не повинний я в крові праведника цього” [Матв., 27, 24].

Образний зв'язок компонента *РУКА* з просторово-локативними характеристиками є очевидним і типовим для будь-якої мови: арабська мова не є винятком, адже в ній маємо фразеологізм, що має значення “близько, поряд”: **تَحْتَ يَدِهِ** (букв.: *під його рукою*), **فِي مَتَنَاقُلِ الْيَدِ** (букв.: *в досяжності руки*).

Утім, просторовість, зокрема поняття відстані, в окремих фразеологізмах переосмислена для позначення не досяжності певних намірів людини, про яку в арабському світі говорять **لَيْسَ فِي مَتَنَاقُلِ يَدِهِ** (букв.: *не в досяжності його руки*).

Фразеологізми з компонентом *РУКА* характеризують ще й образно-символічну ситуацію “краще реально мати менше, ніж прагнути мати більше того, що є важкодоступним або взагалі недосяжним, нездійсненним”: **عَصْفُورٌ فِي الْيَدِ وَ لَا عَشْرَةَ عَلَى الشَّجَرَةِ** (букв.: *птаха у руці, а не десять на дереві*). У різних мовах маємо такі еквіваленти цього фразеологізму: англ.: *A bird in the hand is worth two on the bush*, рос.: *Лучше синица в руке (в руках), чем журавль в небе*, які також утворені на основі образно-символічного переосмислення соматизмів *HAND / РУКА*. Ці паралелі показують, що метафоричне протиставлення птаха і символіка руки мають давні традиції, які характерні як для східної, так і для західної етнокультур.

Підсумовуючи, зазначимо, що соматизм **يَدٌ** (“рука”) в арабській фразеології має знаково-символічну природу, маркуючи різні ситуації поведінки арабів, їх дій, вчинків, обрядовості, емоційного і психологічного стану, етикету, зокрема етикетних формул привітання і ввічливості.

Арабська фразеологія кодує ці ситуації як інваріанти, на позначення яких вживаються фразеологічні варіанти з компонентом *рука*, який є образно-символічним центром утворення їх фразеологічного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Готовцева Л. М. Фразеологические единицы с соматическим компонентом языка саха как объект сопоставительного изучения : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.20 “Сравнительно-историческое, сопоставительное и типологическое языкознание” / Л. М. Готовцева. – Якутск, 1994. – 24 с.
2. Морозова В. С. Национально-культурная специфика метонимических фразеологизмов современного арабского литературного языка / В. С. Морозова // Арабская филология. – М., 2004. – Вып. 2. – С. 110–120.
3. Морозова В. С. Структурно-семантическая характеристика фразеологии арабского литературного языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.22 “Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (арабский язык)” / В. С. Морозова. – М., 1985. – 19 с.
4. Рачковская А. В. Фразеологические обороты русского, белорусского и польского языков, мотивированные названиями жестов, мимики и значимых телодвижений / А. В. Рачковская // Форма. Значение и функции единиц языка и речи : материалы докладов международной научной конференции – Мн., 2002. – С. 34–36.
5. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока Систематизированное собрание изречений двухсот народов / Григорий Львович Пермяков. – М. : Лабиринт, 2001. – 620 с.
6. Ушаков В. Д. Фразеология Корана : Опыт сопоставления фразеоречений Корана и арабского классического языка / Виктор Данилович Ушаков. – М. : Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1996. – 203 с.
7. Фролов Д. В. Арабская филология : грамматика, стихосложение, корановедение : статьи разных лет / Дмитрий Владимирович Фролов. – М. : Изд-во “Языки славянской культуры”, 2006. – 440 с.
8. Шагаль В. Э. Арабский мир : пути познания : межкультурная коммуникация и арабский язык / Владимир Эдуардович Шагаль. – М. : Институт востоковедения РАН, 2001. – 287 с.
9. Shvitiel A. Phraseology / A. Shvitiel // Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics / [gen. ed. K. Versteegh, ass. eds M. Eid, A. Elgibali, M. Woidich, A. Zaborski]. – Leiden–Boston : BRILL, 2008. – P. 628–634.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Священный Коран в переводе, с комментариями / [пер. с арабск. А. Ю. Али]. – Нижний Новгород : Издательский дом “Медина”, 2007. – 1741 с.
11. Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа : з 4-го повного перекладу Біблії / [пер. з давньогрецьк. О. Р. Турконяк]. – К. : УБТ, 2000. – 316 с.
12. Фавзи А. М. Учебный русско-арабский фразеологический словарь : Около 900 фразеологизмов / А. М. Фавзи, В. Т. Шкляров. – М. : Русский язык, 1989. – 616 с.
13. Beeston A. F. L. Arabic Historical Phraseology : Supplement to Written Arabic. An Approach to the Basic Structures / Alfred Felix Landon Beeston. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 156 p.
14. Ekesson J. Arabic Proverbs and Wise Sayings / Joyce Ekesson. – Lund : Pallas Athena, 2011. – 229 p.

Дата надходження до редакції 29.05.2014